
THE REGIONAL CONDITION OF BULGARIA AND SMALL SETTLEMENTS

Veselin Boyadzhiev

Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria, v.boiadjiev@abv.bg

Abstract: Hardly anyone doubts that the general Bulgarian crisis also affects settlements and settlement agglomerations. Its dimensions—spiritual and material—are unequivocal. The most general features include depopulation, poverty, morbidity, weakened social connections between populated areas, emigration, and ultimately apathy, disbelief, and withdrawal from public life.

No sense of alarm can be observed among political parties, NGOs, or the media. The grim silence is occasionally disturbed by national statistics providing alarming yet expected information. There is no noticeable legislation, civic activity, policies, or implemented ideas. Nor is there a public institution with a clear position.

The main objective of this work is to examine the contemporary state of small settlements in Bulgaria and to analyze the country’s regional development. The object of the study is small settlements, and the subject is the processes associated with them.

The regional development of the country is a serious issue that has been outside the focus of public attention for many years. The necessary deep reforms have been postponed, or only partial transformations have been undertaken. Unfortunately, these efforts have not brought about the much-desired harmonious and balanced territorial development. Bulgaria’s population has continued to decline, and small settlements have continued their decay. This decline is linked to depopulation, the lack of education and healthcare, the absence of quality social services, and insufficient therapeutic care for the aging population. Migration processes are significant, incomes are low, and the standard of living—especially in small settlements—is not high.

In this context, the present material raises questions for discussion within Bulgarian society. These are complex topics, and the problems cannot be resolved quickly or with ready-made answers. Observation, analysis, and comparison are required, along with a clear understanding of the crisis in which Bulgarian society and the state have been for a long time.

Keywords: Bulgaria, geography, regional development

РЕГИОНАЛНОТО СЪСТОЯНИЕ НА БЪЛГАРИЯ И МАЛКИТЕ СЕЛИЩА

Веселин Бояджиев

СУ “Св. Кл. Охридски“, България, v.boiadjiev@abv.bg

Абстракт: Едва ли някой се съмнява, че всеобщата българска криза се отнася и за селищата и селищните съсредоточия. Измеренията, - духовни и материални-са ясни и категорични. Най-общите черти са обезлюдяването, бедността, заболяемостта, изтънелите връзки между населените места, емиграцията, в крайна сметка апатията, неверието и отказът от участие в обществения живот.

Тревога не се забелязва у политическите партии, НПО-тата, в медиите. Мрачната тишина от време на време се разлюлява от националната статистика с тревожна и очаквана информация. Не се забелязва законодателство, обществена активност, политики, реализиращи се идеи. Няма и обществена институция с ясна позиция.

Главната цел на труда е да разгледаме съвременното състояние на малките селища в България и да анализираме регионалното развитие на страната. Обект на изследване са малките населени места, а предмет – процесите свързани с тях.

Регионалното развитие на страната е сериозен въпрос, който от много години е поставен извън фокуса на общественото внимание. Необходимите дълбоки реформи са отлагани или частично са се предприемали трансформации. За съжаление тези дейности не донесоха така търсеното хармонично, балансирано, териториално развитие. Населението на България продължи да намалява, малките селища продължиха своя упадък. Този упадък е свързан с обезлюдяването, липсата на образование и здравеопазване, на качествени социални услуги, на терапевтична грижа за застаряващото население. Миграционните процеси са значителни, доходите са ниски, стандартът на живот, особено в малките населени места, не е висок.

В тази връзка настоящият материал поставя въпроси пред българското общество. Това са сложни теми за дискусия и проблемите не могат да се решат бързо и с готови отговори. Необходими са наблюдение, анализ и сравнение, ясно осъзнаване на кризата, в която се намира българското общество и държава от много време.

Ключови думи: България, география, регионално развитие

1. ВЪВЕДЕНИЕ

На върха на селищната пирамида в условията на традиционно силно централизираната България е столицата София. Изборът ѝ за централен град е правилен, и то не от традиционните демографски или стопански разбирания, а от общобългарските геополитическите интереси. Достатъчно е да прочетем спомените на географа, проф. Константин Иречек, за малкото мюсюлманско градче с десетките минарета, малкото обществени чешми, тесните улички. Градът явно е в един бавен и продължителен упадък. Той реално граничи със себе си. Крепостни стени, отбранителни съоръжения, напоителни останки, многобройни разхвърляни бивши и съществуващи според различни религии и функции гробища, неизползвани по религиозни причини близки земи, използвани за пасища, -това е София тогава. Още в началото на 20-ти век София вече не може да се сравнява с другите селища и тяхното развитие. В резултат на притока на голяма маса образовани и амбицирани чужденци столицата бързо извървява пътя от градчето на Иречек до модерния европейски град на електричеството, на едни от първите електротрамваи, на проф. Адолф Мусман. Започва и териториалното разширение във всички посоки. Днес милионният град е с уникална организация, която се разминава с истината от географска гледна точка. София е нерешен проблем. Реално в радиус до около 90-100 км селищното и местното развитие пряко и всекидневно зависят от отношенията със столицата. В този смисъл сегашното административно териториално развитие пречи, а не помага на живота на хората и на териториалното управление.

София отдавна е прекалено голям град и за страната и спрямо местните възможности на природата. И тук не иде реч за някогашното самоизхранване и самоиздръжка. Мисълта е за дълбоката антропогенизация, която промени въздуха, температурата, замърси почвите в котловината с тежки „кремиковски“ метали, отрови водите, а на места внесе промени и в релефа. Отдавна цялата котловина трябва и административно на общинско равнище да се свърже със София (Веселинова, Н. (2016). Приоритети в развитието на източната част на Софийската котловина. Парадигма. С., с. 15).

Интересно е да се чете как през годините се скъсява официалното разстояние между София и Перник. Има писмена с 37 км, после за дълго километрите бяха 30, 27, 24. Днес между столичният квартал Владая и пернишкият Драгичево разстоянието е около 4-5 км като и в това пространство никне обща инфраструктура. Географите още преди десетилетия заговориха за Софийско-Пернишката агломерация. Построй се една уж автомагистрала, влаковете с пътуващи на работа и пазар перничани, са чести. Още в миналото, когато Перник даваше въглищата, електричеството и желязото на България, към столицата бе изградена и втора жп линия. От гледната точка на инфраструктурата между двата града отдавна има нужда от поне един или два скоростни трамвая, а столичното метро трябва да се разшири към Перник. Бъдещият още по-голям общ град поставя още по-сложни въпроси.

2. МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

В този материал имаме за цел да разгледаме въпросите: Ако Софийско-Пернишката агломерация е върха на селищната пирамида у нас, кой стои в основата? Кой е антиподът, който властта не забелязва, също политиката, медиите, а за съжаление, и науката?

Методите, които използваме са традиционно географски, а ограниченията са свързани основно с липсата на статистически данни на ниво общини и селища.

По регионалните проблеми в различни части на света работят много учени сред които големи колективи като Алексопулос и к-в (2025) и Родионов и к-в (2024).

В България проблемите са видни още от миналото когато населените места принадлежат административно към различни територии и се налагат трансформации с цел по-хармонично развитие (Веселинова, Н., 2024).

От коренна промяна се нуждае регионалната политика на България. В модела център-периферия трябва да настъпи равенство и равновесие и днешното неравенство и разлики да започнат бързо да намаляват. Населението в малките селища има нужда от достойни доходи, образование и здравеопазване. Тези въпроси са разгледани в публикации на Веселинова, свързани с демографските проблеми на малките селища в страната (Веселинова, Н., 2016) и развитието на здравеопазването по територията (Веселинова, Н., 2019). Важна част, свързана със здравето на населението, е хигиената на населените места, която също не остава незасегната (Веселинова, Н., 2025).

3. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЯ

Във връзка с горепосочените въпроси - обратният на столицата образ са малките, изчезващите напълно български селища. Докато столицата създава над 40% от БВП, привлича над 60% от чуждите инвестиции, а в нея живее постоянно 18% от населението на страната, то малките села са обречени. Обща възприета мярка за тях няма. Дали е броят на населението им или някакъв друг показател? Площ, доходи, разходи,

управление чрез назначени кметски наместници, липса на действащ храм, училище, магазин, водопровод, телефон, електричество, черен път или пътека. Всичко това е вярно, но има и още.

Два са отговорните фактори за ликвидацията на българското село. Единият е държавата с централната си политика, а другият негативен фактор е частният бизнес, чиято географска политика копира държавата.

Цялото регионално развитие е подчинено на столичните интереси като първи признак на географската политика на централизъм. Няма регионален статистически показател, по който столицата да не е много по-напред от останалата част на страната. София дори изкривява стойностите на обширния Югозападен район по NUTS 3. Ако премахнем стойностите за столицата бедността в Югозападна България ще се окаже, че не отстъпва на прочулата се вече и в чужбина Северозападна България.

С обяснение за икономия, оптимизация и концентрация държавата започна да се изтегля от териториалните единици и селищата. Още през 60-те и 70-те години на XX век започна ликвидацията на здравни служби, родилни домове, училища, храмове. Опитът с изграждането на малки цехове и клонове на големите индустриални предприятия уж се бореше с безработицата, но всъщност беше извор на чиновничество, бюрократия и финансови загуби. Обществените услуги в малките селища така и не се развиха. Основната тяхна икономика бе и остана земеделието и свързаният с него агробизнес.

Започналата още през Възраждането географска тенденция за постепенното слизване на населението и неговата активност в низините и равнините се засили след Освобождението. Набелязаните от Анастас Бешков стопански географски тенденции за България още от края на 20-те години на миналия век се задълбочиха при социализма. В условията на всеобща държавна собственост продължава силата на административния фактор. Концентрацията на власт и вървящите след нея концентрация на икономика и население в 30-40 града започна да оголва най-напред селищата и териториите по западната и по южната граница на страната.

Опитите за де-процеси (деконцентрация и децентрализация) чрез раздробяването на общините и аграрно-промишлените комплекси не дадоха положителен резултат, защото демографската и стопанската концентрация продължиха.

Негативните процеси продължиха при новите обществени условия след 1989 г. и дори се усилиха. Свободният избор на местожителство и премахнатите бариери пред емиграцията и трудовите пътувания из страната и в чужбина извадиха българските турци и роми от наложената преди 1989 г. изолация и затвореност. С оправданието, че нямат работа те се насочиха към големите градове и особено към столицата. Реално броят на ромите в големите български градове е неизвестен. След няколко години започна миграцията към чужбина.

Важна част от държавното географско оттегляне се яви ликвидацията на по-голямата част от икономически обекти, които чрез т.н. маятникови, т.е. всекидневни трудови и ученически пътувания от малките селища си осигуряваха работна ръка, а работниците донасяха доходи.

В литературата се избягват проучванията за социалната и териториалната роля на бившата многобройна армия с нейните поделения и обекти. В много планински краища войската бе и главният стопански, социален, транспортен и медицински фактор. С нейното преустройство и многократно намаление разнообразните ѝ невоенни функции не бяха заместени с нищо подобно. Това обрече селищата, които дотогава реално бяха военни.

Специално място заслужава държавната инфраструктурна и транспортна политика. Нашата страна започна видимо да изостава във вътрешния транспорт през 70-те години, въпреки че благодарение на внедряването на някои технологии от бившата ГДР работническите пътувания до и от най-големите индустриални комбинати отбелязаха положителен прелом. Изоставането бе най-вече в строежа на автомагистралите и в скоростта в железниците.

Погледнато най-общо, България остана разделена от балканския комплекс (Предбалкан, Стара планина, Задбалкански котловинни полета и Средна гора) и липсата на достатъчно по количество и скоростни преходи е може би най-голямата пречка пред регионалното, местното и селищното развитие. Нашите транспортни трасета най-често не са модернизирани въобще, скоростите ни са от преди Втората световна война за Западна Европа и САЩ. По този начин ние не можем да използваме пълноценно предимствата на нашето транспортно-географско положение. Напротив, нашето транспортно изоставане дори води до заобикаляне от страна на Великите сили при реализацията на техните глобални проекти. На книга остават и т.н. евро коридори.

Предвид разгърнатата се през годините пропагандна политическа кампания във възхвала на автомагистралния пръстен-автомагистралите Хемус, Черно море и Тракия, към които в движение бяха добавени Струма и Марица-ще изкажем едно различно мнение. Тук няма да се впускаме в историкогеографска дискусия. Ще отбележим, че имаме достъпен опит на други държави, от които могат да

се извлекат поуки за България. В този случай магистралите за автомобили трябва да се развиват като част от шосейната и транспортна мрежа. У нас те се изграждат циклично и кампанийно. Ако образно приемем шосейната мрежа за пирамида, то нейният връх и исторически и технологично са автомагистралите. И така - пирамидата не може без основа и успоредно с автомагистралите и в тясна технологична и функционална връзка с тях трябва да се развиват и другите класове пътища.

Какви са изводите от досегашните изградени автомагистралаи? Основният географски недъг на нашите автомагистралаи може да се раздели на две части. Едната е липсата на успоредно, работещо, трасе на скоростен път, отстоящ на не повече от 20-30 км от автомагистралаата. Вторият недостатък е липсата на комплексен географски анализ по подобие на басейновия принцип в регионалното развитие, възприет във Франция, в съседна Румъния, но не и у нас. Нашите автомагистралаи се строят като чуждо тяло по територията, без никаква географска и историческа връзка с нея. Реално те обслужват на първо място техните крайни точки. На второ място се обслужват попятните големи градове.

Отдръпването на държавата трябваше да се замести от приватизацията и тя да надмине постигнатото от социализма. Но успоредно с това нашето общество премина от командно-административна на пазарна логика и на регионалното и на местното развитие. При което държавата има много слаба политика за насърчаване стопанското развитие извън големите градове. В тях се насочват инвестициите. Индустириалните зони още повече засилват териториалните различия.

Страната се нуждае от рязка промяна в регионалната и местната политика. Досегашната дясна политика за насърчаване на селищата-локомотиви с надеждата, че те от само себе си ще дърпат напред и останалите селища и територии се провали. Посочената географска политика, провеждана и при социализма, и след него, трябва да се прекрати и в центъра да се постави отделното селище и неговото землище. Това се отнася на първо място при първичната сфера-мини, земеделски субсидии, минерални извори, язовири, гори и други. Данъците трябва да се плащат в конкретното селище и после в общината. Централното правителство трябва да е последно по порядък. Де-процесите трябва да заработят.

Страната се нуждае от централен орган на общините, различен от сегашното министерство. Тук отнасяме и нуждата от ново административно-териториално устройство, с нови граници и на нови принципи.

Как малките и средните селища да станат привлекателни?

- Всяко селище трябва да има собствен бюджет, гласуван в неговата община.
- Всяка стопанска дейност трябва да се отчита териториално в селището и землището, на чиято територия се извършва дейността. Там трябва да се изплащат данъци, такси и субсидии.
- Да се изработи механизъм чрез референдум жителите на съответните селища да изискват промените на общинските центрове и принадлежността на селищата към една или друга община.
- Да се промени коренно разбирането за руралност, агробизнес и земеделие като са въведе кръговата икономика и производството на краен продукт и потребление на българска територия.
- Да се проведат научни проучвания и да се очертаят и насърчават крайградски снабдителни хранителни зони.
- Да се пристъпи към изграждането на модерни напоителни системи.
- Да се отпуснат нисколихвени и безлихвени кредити за определени бедни общини, от които да се изисква разработване на местни ресурси, както за вътрешно потребление, така и за износ. Например минерални извори и води.
- Да се изработят и приведат в действие специални регионални и местни политики при услугите, в чиято основа да залегнат предварително изработени стандарти за електро и водоснабдяване, училища, аптеки и лекарски зъболекарски кабинети, пунктове за дежурни линейки и пожарни автомобили, подкрепени по въздух.
- Да се пристъпи към строеж и модернизация на второкласната и третокласната шосейна мрежа. Да се модернизират дунавските малки пристанища и да се възстанови каботажна по река Дунав. Особено да се ускори строежа на тунели под Стара планина, Средна гора и Родопите. Да се осигури достъп до Бяло море и Северна Македония като българската държава поеме активна роля в строежа на авто и жп магистрала Драч-Скопие-София.
- Да се изработят стандарти за градове и села и да се извърши административна териториална реформа чрез де-концентрация и де-централизация.
- Специалностите география и статистика да се интегрират с НСИ.
- Да се създаде постоянно работеща изборна администрация, пропорционална на броя на населението. На пропорционалния принцип да се разпределят и изборните мандати.

- Досегашните преброявания в земеделието и при населението не дават достъпна и подробна гражданска информация, особено за използване на земята и на материалната база – частна и обществена.
- Чуждестранните инвестиции трябва да се насърчават към малките селища. Индустиалните зони да подлежат на подкрепа само, ако стопанската дейност там има пряка връзка с университетите.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Малките за всеки период от развитието на обществото селища винаги ги е имало и ще ги има. Каквито и да се комбинациите от фактори за тяхната поява, съществуване и отмиране, те са постоянна част от културния ландшафт. Основното им географско свойство е да уплътняват човешкото активно присъствие в онези територии, които по различни причини не привличат голям брой население.

Малките селища изискват във висша степен самодостатъчност, което е трудно при съвременния живот. Идеи за тяхното използване не липсват, но продължаващите негативни тенденции там сигнализират за нуждата от промяна.

Досегашният подход малките населени места да са символ на изолация от обществото и на пасторален начин на живот с оскъдно ползване на масовите цивилизационни придобивки не е продуктивен. Животът там се представя традиционно от гледната точка на жителя на големия град. Пребиваването в малкото селище се разглежда като приятно и любопитно, но временно преживяване, което от само себе си ще изостри нуждата от връщането към „модерния“ живот в големия град.

Обществеността и особено българската държава търсят по-скоро оправдания за оттеглянето от малките селища и представят живота там съзнателно като безперспективен за образования млад човек с неговата професионална и семейна реализация.

Малките селища не са бreme, както се проповядваше в миналото. Ако са тежоба за обществото, това означава, че то все още не е узряло да ги осъзнава и използва по съответния плодотворен начин.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, В. (2014). Икономгеографските приоритети на българското земеделие, Парадигма, С.
- Веселинова, Н. (2016). Приоритети в развитието на източната част на Софийската котловина. Парадигма. С.
- Веселинова, Н. (2024). Принос към географията на селищата от Златишко-Пирдопската котловина. Е-списание Географ, (8), 84–89. Достъпно от: <https://geograf.bg/bg/article/e-spisanie-geograf-br-8-2023-2024>
- Веселинова, Н. (2025). Накратко по въпроса за хигиената в българските селища. Географ, (9), 51–63. Достъпно от: <https://geograf.bg/bg/article/e-spisanie-geograf-br-9-2025>
- Alexopoulos, A., Kostarakos, I., Mylonakis, C., & Varthalitis, P. (2025). The heterogeneous causal effects of the EU's Cohesion Fund. arXiv. <https://arxiv.org/abs/2504.13223>
- Rodionov, D., Rudskaia, I., Krasnova, D., & Zhogova, E. (2024). The role of higher education in regional development. International Journal of Technology, 15(5), 1573–1581. <https://doi.org/10.14716/ijtech.v15i5.6211>
- Timur, S. (2025). The effects of regional development instruments on development and competitiveness. Atlas Journal, 11(57), 118–131. <https://doi.org/10.5281/zenodo.16778505>
- Veselinova, N. (2016). Demographic problems of the small settlements in Bulgaria. Сборник в чест на 60 годишнината на проф. В. Бояджиев. Изд. Парадигма. С.
- Veselinova, N. (2019). Contemporary problems of medical geography in Bulgaria. Volume 15. Book 4. Humanities and social sciences. Burgas. Bulgaria
- Zlati, M. L., Fortea, C., Antohi, V.-M., Cristache, N., Dinca, M. S., & Balsalobre-Lorente, D. (2025). Refreshing the design of a regional economic growth model in the context of the new digital decade. Technological and Economic Development of Economy. <https://doi.org/10.3846/tede.2025.24534>
www.nsi.bg (03.01.2026; 16:54)